

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

TA'LIM TIZIMIDA KORRUPSIYAGA QARSHI MADANIYAT VA AXLOQIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY ASOSLARI

Karimova Gulziraxon Ahmadbek qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, katta o'qituvchi (PhD).

e-mail: gulzirakarimovaa@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1366-3901>

Annotatsiya.

Maqolada ta'lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyat va axloqiy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy asoslari tadqiq etilgan. "Axloqiy immunitet" tushunchasiga konseptual ta'rif berilib, uning kognitiv, aksiologik, emotsional-irodaviy va praksiologik komponentlardan iborat tuzilmaviy modeli hamda individual, institutsional va ijtimoiy darajalari asoslab berilgan. N. Luman, J. Habermas, L. Kolberg, E. Dyurkgeym konsepsiyalari, shuningdek, korrupsiyaning normallashuvi va axloqiy chekinish mexanizmlari haqidagi tadqiqotlar asosida ta'lim muhitida axloqiy immunitetni zaiflashtiruvchi omillar va uni shakllantirish mexanizmlari aniqlangan. Natijalar ta'lim muassasalarida korrupsiyaga qarshi tarbiyani tashqi nazoratga tayanishdan ichki axloqiy ishonchni shakllantirishga yo'naltirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: korrupsiyaga qarshi madaniyat, axloqiy immunitet, ijtimoiy ong, huquqiy ong, akademik halollik, korrupsiyaning normallashuvi, axloqiy tarbiya, ta'lim tizimi.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ И НРАВСТВЕННОГО ИММУНИТЕТА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Каримова Гульзирахон Ахмадбек кизи

Ташкентский государственный экономический университет, старший преподаватель, (PhD).

Аннотация.

В статье исследуются социально-философские основы формирования антикоррупционной культуры и нравственного иммунитета в системе образования. Предлагается концептуальное определение понятия «нравственный иммунитет», обосновываются его структурная модель, включающая когнитивный, аксиологический, эмоционально-волевой и прaksiологический компоненты, а также индивидуальный, институциональный и социальный уровни. На основе концепций Н. Лумана, Ю. Хабермаса, Л. Кольберга, Э. Дюркгейма, а также исследований механизмов нормализации коррупции и морального отстранения выявляются факторы, ослабляющие нравственный иммунитет в образовательной среде, и механизмы его формирования. Результаты исследования свидетельствуют о необходимости переориентации антикоррупционного воспитания в образовательных учреждениях с опоры на внешний контроль на формирование внутренних нравственных убеждений.

Ключевые слова: антикоррупционная культура, нравственный иммунитет, общественное сознание, правосознание, академическая честность, нормализация коррупции, нравственное воспитание, система образования.

SOCIO-PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF FORMING ANTI-CORRUPTION CULTURE AND MORAL IMMUNITY IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

Karimova Gulziraxon Ahmadbek qizi

Tashkent State University of Economics, Senior Lecturer, (PhD).

Abstract.

This article examines the socio-philosophical foundations of developing an anti-corruption culture and moral immunity within the education system. It provides a conceptual definition of "moral immunity" and substantiates a structural model comprising cognitive, axiological, emotional-volitional, and praxeological components, as well as individual, institutional, and societal levels. Drawing on the theories of N. Luhmann, J. Habermas, L. Kohlberg, and É. Durkheim, along with research on the normalization of corruption and mechanisms of moral disengagement, the study identifies factors that weaken moral immunity in educational environments and mechanisms for its development. The findings highlight the need to reorient anti-corruption education in educational institutions from reliance on external control toward the development of internal moral convictions.

Keywords: anti-corruption culture, moral immunity, social consciousness, legal

consciousness, academic integrity, normalization of corruption, moral education, education system.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning keng normativ-huquqiy bazasi shakllantirildi. Mamlakatimiz 2008-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga qo'shildi [1], 2017-yilda "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi [2], 2019-yildan esa oliy ta'lim sohasida "Korrupsiyasiz soha" loyihasi amalga oshirilmoqda [3]. Shunga qaramay, rasmiy tahlillar oliy ta'limda korrupsiyaviy huquqbuzarliklar hamon uchray turganini ko'rsatmoqda [4], [5]. Bu holat normativ choralar va real xulq-atvor o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligidan dalolat beradi.

Ta'lim tizimi bu jihatdan alohida o'rin tutadi. S. Keyneman ko'rsatganidek, ta'limdagi korrupsiya faqat moliyaviy yo'qotish bilan cheklanmaydi: u baho, diplom va akademik maqom kabi nomoddiy ne'matlarning qadrsizlanishiga, eng muhimi esa yosh avlodning jamiyatdagi adolat haqidagi tasavvurlarining buzilishiga olib keladi [6]. Ta'lim muassasasi shaxs ijtimoiy institutlar bilan ilk bor tizimli munosabatga kirishadigan makondir. Talaba bu yerda ko'rgan va o'rgangan "o'yin qoidalarini"ni keyinchalik kasbiy faoliyatiga va davlat xizmatiga olib kiradi. Shu bois ta'lim tizimi korrupsiyaga qarshi madaniyatning yoki, aksincha, korrupsion odatlarning asosiy "inkubatori" bo'lishi mumkin.

Ushbu tafovutning ildizi huquqiy va axloqiy ong sohasida yotadi. A. Saidov va U. Tojixonov huquqiy ongni fuqarolarning amaldagi huquqqa, huquqiy amaliyotga, o'z huquq va burchlariga munosabatini ifodalovchi his-tuyg'ular, g'oyalar, baholar va tasavvurlar tizimi sifatida ta'riflaydi [7, B. 324]. E. X. Xalilov huquqiy ongni ijtimoiy turmushni tartibga solishning ichki sharti sifatida ko'radi [8, B. 12]. Davlat siyosatida ham bu masala 1997-yilda qabul qilingan "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi" orqali e'tirof etilgan [9]. Biroq huquqiy me'yor faqat shaxs tomonidan ichki qabul qilingan, ya'ni axloqiy ishonchga aylangandagina barqaror amal qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarda korrupsiyaga qarshi madaniyatning turli jihatlarini yoritilgan. R. I. Mirzayev korrupsiyani faqat jinoyat emas, balki ijtimoiy ongda shakllangan noto'g'ri tasavvurlar, axloqiy zaiflik va ijtimoiy befarqlik mahsuli sifatida ko'rish zarurligini ta'kidlaydi [10, B. 63]. Uning fikricha, yoshlarni korrupsiyaga muvohiqatlik ruhida tarbiyalashda ishonitirish, kuzatish va shaxsiy namuna asosiy vosita hisoblanadi [10, B. 66], akademik halollik esa o'qituvchining shaxsiy halollik namunasi orqali shakllanadi [11, B. 53]. R. A. Abramov antikorrupsion dunyoqarashni shakllantirishni jamiyatning uzoq muddatli ma'naviy vazifasi sifatida talqin etadi [12]. M. O. Habibullayev esa korrupsion munosabatlarning yosh avlod ongida me'yor sifatida qabul qilinishi xavfini ko'rsatadi [13]. Xorijiy tadqiqotlarda B. Eshfort va V. Anand tashkilotlarda korrupsiyaning normallashtirish mexanizmlarini [14], A. Bandura esa shaxsning axloqiy me'yorlardan "chekinish" (moral disengagement) mexanizmlarini [15] ochib bergan.

Shu bilan birga, ilmiy va publitsistik muomalada keng qo'llanilayotgan "axloqiy immunitet" iborasi ko'pincha metafora darajasida qolmoqda: uning aniq konseptual ta'rif, tuzilmasi va ta'lim muhitida shakllanish mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Ushbu maqolaning maqsadi — ta'lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyat va axloqiy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy asoslarini aniqlashdir. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi: "axloqiy immunitet" tushunchasiga ta'rif berish; uning tuzilmaviy modelini ishlab chiqish; ta'lim muhitida uni zaiflashtiruvchi omillar va shakllantirish mexanizmlarini aniqlash.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot materiallari uch guruhdan iborat: birinchidan, korrupsiyaga qarshi kurash va huquqiy madaniyatga oid normativ-huquqiy hujjatlar [1], [2], [3], [9]; ikkinchidan, oliy ta'lim sohasidagi korrupsiyaviy xavf-xatarlar bo'yicha rasmiy tahliliy hujjatlar [4], [5]; uchinchidan, mavzuga oid falsafiy, sotsiologik, psixologik va pedagogik adabiyotlar, shu jumladan, muallifning monografik tadqiqoti [16].

Tadqiqotda konseptual tahlil (tushunchaga ta'rif berish uchun), tizimli-strukturaviy tahlil (axloqiy immunitet komponentlari va darajalarini ajratish uchun), germinativ usul (falsafiy matnlarni talqin qilish uchun), qiyosiy va aksiologik tahlil hamda konseptual modellashtrish usullaridan foydalanildi. Nazariy-metodologik asos sifatida N. Lumanning ijtimoiy tizimlar nazariyasi [17], J. Habermasning kommunikativ harakat nazariyasi [18], L. Kolbergning axloqiy rivojlanish bosqichlari konsepsiyasi [19] va E. Dyurkgeymning axloqiy tarbiya nazariyasi [20] tanlab olindi.

Tadqiqot nazariy xarakterga ega: uning natijasi empirik o'lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqotlar uchun asos bo'la oladigan konseptual model va indikatorlar tizimidir.

NATIJALAR

1. "Axloqiy immunitet" tushunchasining konseptual ta'rif.

"Immunitet" tushunchasi biologiyadan olingan bo'lib, organizmning "o'ziniki"ni "begona"dan farqlash va zararli ta'sirni zararsizlantirish qobiliyatini anglatadi. Ijtimoiy falsafada bu analogiyani N. Luman qo'llagan: uning nazariyasida ijtimoiy tizimlar ichki ziddiyat va nizolarni aniqlab, ularga javob beruvchi mexanizmlar orqali o'z barqarorligini saqlaydi, huquq esa jamiyatning o'ziga xos immun tizimi vazifasini bajaradi [17]. Biroq huquq tashqi, institutsional himoya darajasidir; korrupsiyaga qarshi barqarorlik uchun uning ichki — axloqiy darajasi ham zarur.

Tahlil asosida quyidagi ishchi ta'rif taklif etiladi: axloqiy immunitet — shaxs va ijtimoiy jamoaning korrupsion taklif, bosim va vaziyatlarni axloqiy jihatdan nomaqbul deb tanib olish, ularga ichki ishonch asosida qarshilik ko'rsatish va bu qarshilikni tashqi nazorat mavjud bo'lmagan sharoitda ham barqaror saqlash qobiliyatidir. Korrupsiyaga qarshi madaniyat esa jamoa darajasidagi umumiy qadriyatlar, me'yorlar va amaliyotlar majmui bo'lib, axloqiy immunitet uning shaxs va institut darajasidagi faol ko'rinishidir. Boshqacha aytganda, madaniyat — muhit, immunitet — shu muhitda shakllangan ichki qobiliyat.

Axloqiy immunitetni unga yaqin tushunchalardan ham farqlash zarur. Huquqiy ong huquqiy me'yorlarni bilish va ularga munosabatni ifodalaydi, biroq me'yorni bilish uni ichki qabul qilishni anglatmaydi. Antikorrupsion dunyoqarash

korruptsiyaga nisbatan umumiy qarashlar tizimi bo'lsa, axloqiy immunitet bu qarashlarning aniq vaziyatda, ko'pincha bosim ostida amalga oshirilishini nazarda tutadi. Akademik halollik esa axloqiy immunitetning ta'lim faoliyatiga xos xususiy ko'rinishi bo'lib, bilim olish va baholash jarayonlarida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, axloqiy immunitet integrativ tushuncha sifatida bilish, qadriyat va xatti-harakatni bir butunlikda birlashtiradi.

Ta'rifning muhim jihati — immunitetning manbai qo'rquv emas, balki tushunish va ichki ishonch ekanidir. M. Nussbaum ta'limning vazifasini insonda amaliy aql, tanqidiy mulohaza va boshqalarga hurmat qobiliyatlarini rivojlantirishda ko'radi [21]. Jazodan qo'rqishga asoslangan "itoatkorlik" nazorat zaiflashgan zahoti yo'qoladi, tushunishga asoslangan axloqiy pozitsiya esa barqaror saqlanadi. M. Mamardashvili insonni o'zini tafakkur orqali doimo qayta yaratib boruvchi mavjudot sifatida talqin etadi [22]; shu ma'noda axloqiy immunitet tayyor holda berilmaydi, u shaxsning axloqiy o'zini anglash jarayonida shakllanadi.

2. Axloqiy immunitetning tuzilmaviy modeli.

Axloqiy immunitet to'rt o'zaro bog'liq komponentdan iborat tizim sifatida namoyon bo'ladi (1-jadval).

1-jadval. Axloqiy immunitetning tuzilmaviy modeli (muallif ishlanmasi)

Komponent	Mazmuni	Ta'lim muhitidagi indikator	Shakllantirish vositasi
Kognitiv	Korruptsiyaning mohiyati, shakllari va oqibatlar haqidagi bilim; huquqiy savodxonlik	Korruptsion vaziyatni (shu jumladan "sovg'a", "minnatdorchilik" ko'rinishidagi) tanib olish	Huquqiy ta'lim, real holatlar (keys) tahlili
Aksiologik	Halollik, adolat, bilim va mehnat qadrlarining ichki qabul qilinishi	Natijani bilim orqali qo'lga kiritishni afzal ko'rish	Qadriyatli ta'lim, shaxsiy namuna
Emotsional-irodaviy	Vijdon, uyat hissi, ijtimoiy bosimga qarshi tura olish	Guruh bosimi ostida ham korruptsion taklifni rad etish	Axloqiy dilemmalar muhokamasi, jamoaviy qo'llab-quvvatlash
Praksiologik (xulq-atvor)	Axloqiy pozitsiyani amalda namoyon etish	Rad etish, xabar berish, ochiq muhokamada ishtirok etish	Ishtirokchilik, xavfsiz xabar berish kanallari

Mazkur komponentlar ierarxik emas, balki o'zaro to'ldiruvchi xarakterga ega. Kognitiv komponent mavjud bo'lib, aksiologik komponent shakllanmagan holatda shaxs korruptsiyani taniydi, lekin uni "hayotiy zarurat" sifatida oqlaydi. Aksiologik komponent bor, ammo emotsional-irodaviy komponent zaif bo'lsa, shaxs qadriyatlarini e'tirof etadi, biroq guruh bosimiga bo'ysunadi. L. Kolberg konsepsiyasi nuqtayi nazaridan, jazodan qochish yoki manfaat ko'zlashga asoslangan axloqiy darajada qolgan shaxs uchun qoidaga rioya qilish faqat nazorat mavjud bo'lgan vaziyatda barqaror bo'ladi; ichki prinsiplarga asoslangan axloqiy darajaga ko'tarilgan shaxs esa nazoratdan qat'i nazar o'z pozitsiyasini saqlaydi [19]. Demak, axloqiy immunitetning barqarorligi shaxs axloqiy rivojlanishining yuqori bosqichlari bilan bevosita bog'liq.

3. Axloqiy immunitetning darajalari.

Axloqiy immunitet uch darajada shakllanadi va amal qiladi. Individual daraja — talaba, o'qituvchi va rahbarning shaxsiy axloqiy pozitsiyasi. Institutsional daraja — ta'lim muassasasining etik kodeksi, shaffof tartib-taomillari, akademik halollik siyosati va ularning amalda izchil qo'llanilishi. Ijtimoiy daraja — jamiyatdagi jamoatchilik fikri, oila tarbiyasi, ommaviy axborot vositalarining pozitsiyasi.

Tahlil ko'rsatadiki, bu darajalar bir-biridan ajralgan holda samara bermaydi. Agar institutsional daraja zaif bo'lsa, ya'ni muassasada rasmiy qoidalar bilan real amaliyot o'rtasida tafovut mavjud bo'lsa, individual halollik "soddalik" sifatida qabul qilinadi va ijtimoiy jazolanadi. Aksincha, ijtimoiy darajada korruptsiya "odatiy hol" deb qaralsa, eng mukammal institutsional tartiblar ham rasmiyatchilikka aylanadi. Shu bois axloqiy immunitetni shakllantirish strategiyasi uch darajaga bir vaqtda yo'naltirilishi lozim.

Har bir darajada asosiy subyektlar va ularning roli farqlanadi. Individual darajada o'qituvchi hal qiluvchi figuradir: u bilim beruvchi bo'lish bilan birga, talaba uchun institutning "yuzi" va axloqiy namunasi hisoblanadi. Talaba esa nafaqat tarbiya obyekti, balki korruptsion taklifning potensial tashabbuskori yoki rad etuvchisi sifatida faol subyektdir. Institutsional darajada rahbariyatning pozitsiyasi belgilovchi ahamiyatga ega: rahbarlar o'zlari e'lon qilgan qoidalarga rioya qilmagan muhitda boshqa xodimlardan halollik talab qilish ma'nosini yo'qotadi. Ijtimoiy darajada oila va ommaviy axborot vositalari asosiy rol o'ynaydi: farzandining "muvaqqiyati" uchun norasmiy yo'llarni izlayotgan ota-ona ta'lim muassasasidagi barcha tarbiyaviy sa'y-harakatlarni amalda bekor qiladi.

4. Ta'lim muhitida axloqiy immunitetni zaiflashtiruvchi omillar.

B. Eshfort va V. Anand tashkilotlarda korruptsiyaning normallashtirishini uch o'zaro bog'liq jarayon orqali tushuntiradi: institutsionallashtirish (korruptsion amaliyotning tartib-taomillarga singib ketishi), ratsionalizatsiya (uni oqlovchi izohlarning shakllanishi) va sotsializatsiya (yangi a'zolarining bu amaliyotga o'rgatilishi) [14]. A. Bandura esa shaxsning axloqiy me'yorlarni saqlagan holda ularni buzishiga imkon beruvchi axloqiy chekinish mexanizmlarini — xatti-harakatni axloqiy oqlash, yumshoq atamalar bilan niqoblash, mas'uliyatni taqsimlash va foydali qiyoslashni

ajratgan [15]. Ushbu mexanizmlarning ta'lim muhitidagi ko'rinishlari 2-jadvalda umumlashtirildi.

2-jadval. Ta'lim muhitida axloqiy immunitetni zaiflashtiruvchi mexanizmlar (muallif ishlanmasi)

Mexanizm	Ta'lim muhitidagi ko'rinishi	Immunitetni tiklovchi omil
Yumshoq atamalar bilan niqoblash	Porani "sovg'a", "minnatdorchilik", "hurmat" deb atash	Hodisalarni o'z nomi bilan atash, kognitiv komponentni kuchaytirish
Ratsionalizatsiya	"Tizim shunaqa", "maosh kam", "boshqa yo'l yo'q" kabi izohlar	Qadriyatli muhokama, ijtimoiy adolatni ta'minlovchi institutsional choralar
Mas'uliyatni taqsimlash	"Hamma shunday qiladi", "men faqat vositachiman"	Shaxsiy mas'uliyatni anglash, ochiq va shaxsiylashtirilgan hisobdorlik
Sotsializatsiya	Yangi talaba yoki xodimning norasmiy "qoidalarga" o'rgatilishi	Moslashuv davrida etik murabbiylik, shaxsiy namuna
Institutsionallashtirish	Norasmiy to'lovlar va kelishuvlarning odatiy tartibga aylanishi	Qarorlarni raqamlashtirish va jamoatchilik nazoratiga ochish

M. E. Abdullayeva ta'kidlaganidek, o'quvchilar ko'z o'ngida sodir bo'ladigan korrupsiyaviy holatlar ularning ongida bunday xatti-harakatni odatiy hol sifatida mustahkamlaydi [23, B. 5]. Bu sotsializatsiya mexanizmining eng xavfli shakli bo'lib, ta'lim tizimi bu yerda korrupsiyaga qarshi "emlash" o'rniga uni "yuqtirish" manbaiga aylanadi.

5. Axloqiy immunitetni shakllantirish mexanizmlari.

Tahlil natijasida ta'lim muhitida axloqiy immunitetni shakllantirishning beshta asosiy mexanizmi aniqlandi. Birinchisi — shaxsiy namuna: o'qituvchi va rahbarning halolligi har qanday nazariy saboqdan kuchliroq ta'sir ko'rsatadi [11, B. 53]. Ikkinchisi — ochiq muhokama: korrupsiya yashirin mavzu bo'lib qolgan muhitda u "hayotning bir bo'laki" sifatida qabul qilinadi, ochiq va asosli muhokama esa uni ijtimoiy rad etiladigan hodisaga aylantiradi. Uchinchi — ishtirokchilik: talabalar va ota-onalarni qaror qabul qilish va monitoring jarayonlariga jalb etish ularni passiv kuzatuvchidan mas'ul subyektga aylantiradi. To'rtinchisi — institutsional izchillik: e'lon qilingan qoidalar va real amaliyotning mosligi axloqiy pozitsiyani ijtimoiy jihatdan "xavfsiz" qiladi. Beshinchisi — axloqiy mulohaza ta'limi: real vaziyatlar va axloqiy dilemmalarni muhokama qilish shaxsni axloqiy rivojlanishning yuqori bosqichlariga ko'tarishga xizmat qiladi [19].

Mazkur mexanizmlar axloqiy immunitetning bosqichma-bosqich shakllanishini ta'minlaydi. Birinchi bosqichda shaxs korrupsiya haqida bilim oladi va uni tanib olishni o'rganadi (bilish). Ikkinchi bosqichda halollik va adolat qadriyatlari tashqi talab sifatida qabul qilinadi (qabul qilish). Uchinchi bosqichda bu qadriyatlar shaxsning o'z ichki ishonchiga aylanadi (internalizatsiya). To'rtinchi bosqichda esa axloqiy pozitsiya barqaror xulq-atvor odatiga aylanib, tashqi nazoratga ehtiyoj sezmaydi (odatlanish). Amaldagi antikorrupsion tadbirlarning ko'pchiligi birinchi bosqich bilan cheklanib qolayotgani sababli ularning samarasi past bo'lmoqda.

MUHOKAMA

Olingan natijalar R. I. Mirzayev [10] va R. A. Abramov [12] tadqiqotlaridagi korrupsiyaga qarshi kurashda ong va dunyoqarashning ustuvorligi haqidagi xulosalarni tasdiqlaydi va ularni axloqiy immunitetning tuzilmaviy modeli bilan to'ldiradi. Taklif etilgan model ushbu mualliflar ta'kidlagan "shaxsiy namuna" va "tarbiya" omillarini tizimli joylashtirish imkonini beradi: shaxsiy namuna asosan aksiologik va praksiologik komponentlarga, huquqiy ta'lim esa kognitiv komponentga ta'sir ko'rsatadi. Bundan kelib chiqadiki, faqat huquqiy bilim berishga yo'naltirilgan antikorrupsion ta'lim axloqiy immunitetning bir komponentinigina shakllantiradi va shu bois kutilgan natijani bermaydi.

Natijalarni X. I. Xidirov [24] va M. O. Habibullayev [13] ishlarida ilgari surilgan ma'naviy-ma'rifiy yondashuv bilan qiyoslash ham muhim. Ushbu mualliflar korrupsiyaga qarshi kurashda shaxsning axloqiy tarbiyasi va milliy qadriyatlar asosida sog'lom ijtimoiy muhit yaratishga urg'u beradi. Taklif etilgan model bu yondashuvni inkor etmaydi, balki uning chegarasini aniqlaydi: individual tarbiya axloqiy immunitetning zarur, ammo yetarli bo'lmagan sharti hisoblanadi. Institutsional darajada qoidalar va amaliyot o'rtasida tafovut saqlanib qolsa, eng yaxshi tarbiya olgan shaxs ham ratsionalizatsiya va sotsializatsiya mexanizmlari ta'siriga tushadi. Shu ma'noda ma'naviy-ma'rifiy va institutsional yondashuvlar bir-birini to'ldirishi lozim.

E. Dyurkgeym axloqiy tarbiyaning uch elementini — intizom ruhi, ijtimoiy guruhga bog'liqlik va irodaning avtonomiyasini ajratgan edi [20]. Bu elementlar taklif etilgan modelga mos keladi: intizom emotsional-irodaviy komponentga, guruhga bog'liqlik institutsional va ijtimoiy darajalarga, avtonomiyaga esa kognitiv va aksiologik komponentlarning birligiga mos tushadi. Dyurkgeym an'anasi bilan bunday muvofiqlik modelning nazariy asoslanganligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ikki muhim cheklovni qayd etish lozim. Birinchidan, N. Luman nazariyasida immunitet tushunchasi ijtimoiy tizimning ziddiyatlarga javob berish funksiyasini anglatadi va axloqiy fazilat bilan bevosita bog'liq emas [17]; shu bois "axloqiy immunitet" tushunchasidan foydalanish analogiya xarakteriga ega va uni biologik determinizm ruhida talqin qilmaslik kerak. Ikkinchidan, ichki nazoratni kuchaytirish g'oyasi M. Fuko ogohlantirgan xavfni — tashqi nazoratning ongga singdirilgan intizomiy o'z-o'zini kuzatishga aylanishini ham keltirib chiqarishi mumkin [25]. Bu xavfni bartaraf etish uchun axloqiy immunitet tayyor mafkuraviy qoliqlarni yod olish orqali emas,

balki J. Habermas ta'kidlagan erkin va asosli muloqot, ya'ni kommunikativ ratsionallik asosida shakllantirilishi lozim [18]. Aynan shu jihat axloqiy immunitetni oddiy konformizmdan farqlaydi.

O'zbekiston kontekstida "Korrupsiyasiz soha" va fuqarolarni byudjet jarayonlariga jalb etuvchi "Ochiq byudjet" kabi tashabbuslar korrupsiyaga qarshi madaniyatning institutsional va ijtimoiy darajalarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Biroq ularning samaradorligi fuqarolarning faol ishtiroki va o'zaro ishonchiga bog'liq. R. Patnem ko'rsatganidek, fuqarolik faolligi va ishonch tarmoqlari institutlar samaradorligining muhim sharti hisoblanadi [26]. Demak, institutsional islohotlar axloqiy immunitetning individual darajasini shakllantiruvchi ta'limiy choralar bilan birga olib borilishi zarur.

Raqamli texnologiyalarning o'rni masalasi ham alohida muhokama talab etadi. A. S. Aripov raqamli boshqaruv va zamonaviy axborot tizimlarini shaffoflikni ta'minlashning samarali vositasi sifatida ko'radi [27]. Taklif etilgan model nuqtayi nazaridan raqamlashtirish asosan institutsional darajada amal qiladi: u korrupsion imkoniyatlarni qisqartiradi va institutsionallashuv mexanizmini zaiflashtiradi. Biroq texnologiya shaxsning ichki axloqiy pozitsiyasini o'z-o'zidan shakllantirmaydi; axloqiy immunitet yetarli bo'lmagan muhitda korrupsiya raqamli tizimlarni chetlab o'tuvchi yangi norasmiy shakllarni topadi. Shu bois raqamli yechimlar qadriyatli ta'lim bilan birgalikda qo'llanilgandagina barqaror natija beradi.

Tadqiqotning cheklovi uning nazariy xarakterida. 1-jadvalda keltirilgan indikatorlar talabalar va pedagoglar o'rtasida o'tkaziladigan so'rovnoma uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Axloqiy immunitet komponentlarini empirik o'lchash va ularning ta'lim muassasalaridagi korrupsiyaviy xavf darajasi bilan bog'liqligini aniqlash keyingi tadqiqotlarning vazifasidir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, axloqiy immunitet — shaxs va jamoaning korrupsion vaziyatlarni tanib olish, ularga ichki ishonch asosida qarshilik ko'rsatish va bu qarshilikni tashqi nazoratsiz ham barqaror saqlash qobiliyati bo'lib, u korrupsiyaga qarshi madaniyatning shaxs va institut darajasidagi faol ko'rinishidir. Ikkinchidan, axloqiy immunitet kognitiv, aksiologik, emotsional-irodaviy va praksiologik komponentlardan iborat bo'lib, ulardan birining zaifligi butun tizimning barqarorligini pasaytiradi. Uchinchidan, axloqiy immunitet individual, institutsional va ijtimoiy darajalarda bir vaqtda shakllantirilgandagina samarali bo'ladi. To'rtinchidan, ta'lim muhitida uni zaiflashtiruvchi asosiy omillar korrupsiyaning normallasuvi va axloqiy chekinish mexanizmlaridir.

Amaliy jihatdan ta'lim muassasalarida antikorrupsion ta'limni huquqiy bilim berish bilan cheklamasdan, axloqiy dilemmalar muhokamasi, keys-tahlil va shaxsiy namunaga asoslangan qadriyatli ta'limga aylantirish; yangi talaba va xodimlar uchun etik murabbiylik tizimini joriy etish; korrupsion hodisalarni ochiq va o'z nomi bilan muhokama qilish madaniyatini shakllantirish; talabalar va ota-onalarni monitoring jarayonlariga jalb etish hamda axloqiy immunitet indikatorlari asosida muntazam ijtimoiy-pedagogik diagnostika o'tkazish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2008-yil 7-iyuldagi O'RQ-158-son «Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga (Nyu-York, 2003-yil 31-oktabr) O'zbekiston Respublikasining qo'shilishi to'g'risida»gi Qonuni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2008. – № 28. – 260-modda. URL: <https://lex.uz/docs/-1369505>
2. O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvardagi O'RQ-419-son «Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida»gi Qonuni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2017. – № 1. – 2-modda. URL: <https://lex.uz/docs/-3088008>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-maydagi PF-5729-son «O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/-4355387>
4. O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi. Oliy ta'lim sohasidagi korrupsiyaviy xavf-xatarlarni o'rganish va tahlil qilish yuzasidan ma'lumotnoma. – Toshkent, 2023-yil 12-may.
5. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi. Jinoyatlarga imkon bergan sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida: taqdimnoma. – 2024-yil 7-may.
6. Heyneman S. P. Education and Corruption // International Journal of Educational Development. – 2004. – Vol. 24, № 6. – P. 637–648. – DOI: 10.1016/j.ijedudev.2004.02.005. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2004.02.005>
7. Saidov A., Tojixonov U. Davlat va huquq nazariyasi. – 2-jild. – Toshkent: Adolat, 2001.
8. Xalilov E. X. Ijtimoiy turmushda huquqiy ongning o'rni. – Toshkent: O'zbekiston, 1997. URL: aniqlanmadi.
9. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1997-yil 29-avgustdagi 466-I-son «Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi to'g'risida»gi Qarori. URL: <https://lex.uz/uz/actinfo/correspondents/-251296> (hujjatni ko'rsatuvchi Lex.uz ro'yxati).
10. Mirzayev R. I. O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashishning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari (ta'lim tizimi misolida). – Toshkent: Impress Media, 2024.
11. Mirzayev R. I. Akademik halollik – korrupsiyaning oldini olishning muhim vositasi. – Toshkent: Huquqni muhofaza qilish akademiyasi, 2022.
12. Абрамов Р. А. Вопросы формирования антикоррупционного мировоззрения в обществе // Актуальные проблемы экономики и права. – 2014. – № 3. – С. 178–186.
13. Habibullayev M. O. Yangi O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy omillari: ijtimoiy-falsafiy tahlil. – Namangan, 2024.

14. Ashforth B. E., Anand V. The Normalization of Corruption in Organizations // Research in Organizational Behavior. – 2003. – Vol. 25. – P. 1–52. – DOI: 10.1016/S0191-3085(03)25001-2. URL: [https://doi.org/10.1016/S0191-3085\(03\)25001-2](https://doi.org/10.1016/S0191-3085(03)25001-2)
15. Bandura A. Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities // Personality and Social Psychology Review. – 1999. – Vol. 3, № 3. – P. 193–209. – DOI: 10.1207/S15327957PSPR0303_3. URL: https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0303_3
16. Karimova G. A. Ta'lim tizimida korrupsiyaga qarshi kurashishning ijtimoiy-falsafiy omillari: monografiya. – Toshkent: Makon ziyo nuri, 2026. – 156 b.
17. Luhmann N. Social Systems / translated by J. Bednarz Jr., D. Baecker. – Stanford: Stanford University Press, 1995. URL: <https://search.worldcat.org/title/social-systems/oclc/720027811>
18. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society / translated by T. McCarthy. – Boston: Beacon Press, 1984. URL: <https://books.google.com/books?id=ziDeAAAAAMAAJ>
19. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice. – San Francisco: Harper & Row, 1981. – 441 p. URL: <https://books.google.com/books?id=uTsRAQAIAAAJ>
20. Durkheim E. Moral Education: A Study in the Theory and Application of the Sociology of Education / translated by E. K. Wilson, H. Schnurer. – New York: Free Press of Glencoe, 1961. – 288 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL6270066M/Moral_education
21. Nussbaum M. C. Creating Capabilities: The Human Development Approach. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011. – 256 p. – DOI: 10.4159/harvard.9780674061200. URL: <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>
22. Мамардашвили М. К. Введение в философию // Философские чтения. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2002. – 832 с. URL: <https://books.google.com/books?id=4niAAAAAMAAJ>
23. Abdullayeva M. E. Xalq ta'limi sohasida korrupsiyaning oldini olish masalalari. – Toshkent: Huquqni muhofaza qilish akademiyasi, 2023.
24. Xidirov X. I. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy jihatlar. – Samarqand, 2022.
25. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison / translated by A. Sheridan. – New York: Pantheon Books, 1977. – 333 p. URL: <https://ndlsearch.ndl.go.jp/books/R100000002-I000006187837>
26. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – New York: Simon & Schuster, 2000. – 541 p. URL: <https://robertdputnam.com/bowling-alone/>
27. Aripov A. S. Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasini takomillashtirish // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2022. – Vol. 2, № 3. – B. 555–563. URL: <https://www.oriens.uz/uz/journal/article/korrupsiyaga-qarshi-kurashish-sohasini-takomillashtirish/>